

Forensic description of crimes related to causing bodily harm

Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень

Ihor Zagorodniy

Key words:

investigation, forensic characteristic, crime, bodily injuries, situation of crime.

Ключові слова:

розслідування, криміналістична характеристика, злочин, тілесні ушкодження, обстановка вчинення злочину.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем вітчизняної криміналістичної науки є розроблення та вдосконалення науково обґрунтованих методик розслідування насильницьких злочинів, у тому числі злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. У сучасній криміналістиці склалася ситуація, коли за наявності значної кількості наукових досліджень щодо різних аспектів розслідування злочинів проти життя бракує комплексних наукових робіт, присвячених методиці розслідування заподіяння тілесних ушкоджень.

У зв'язку із цим підвищений науковий інтерес становить розроблення проблематики криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень, як одного з найважливіших елементів методики розслідування злочинів цієї категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним основам побудови методики розслідування насильницьких злочинів, у тому числі заподіяння тілесних ушкоджень, а також розроблення їх криміналістичної характеристики присвячені роботи Ю.П. Аленіна, В.Д. Берназа, В.С. Богданової, В.Г. Дрозд, В.П. Колмакова, В.Є. Коновалової, В.С. Коновалова, В.В. Логінової, Т.А. Лускатової, С.О. Сафронова, В.В. Тищенко, Б.А. Шелудько, В.Ю. Шепітька, Е.А. Щербатих та інших учених. Водночас, незважаючи на висвітлення окремих проблемних питань, значна їх кількість потребує постійного й безперервного наукового дослідження з урахуванням зміни криміногенної обстановки та потреби у виробленні ефективних методів розслідування злочинів на сучасному етапі.

Метою статті є розроблення криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень.

Виклад основного матеріалу. У правовій літературі відображено чимало позицій щодо змісту категорії «криміналістична характеристика злочинів». Не вдаючись до детального аналізу теоретичних підходів, оскільки це виходить за межі нашого дослідження, зазначимо, що основні наукові дискусії точаться стосовно поняття, структурних елементів і функціонального призначення криміналістичної характеристики злочинів на сучасному етапі. Дослідниками запропоновані різні варіанти визначення зазначеної наукової категорії. До змісту криміналістичної характеристики злочинів різними авторами включались не тільки дані, пов'язані з подією злочину, особою, яка його вчинила, особою потерпілого, а й дані, що стосуються типових слідчих ситуацій, поширеності цього виду злочину, переваг і недоліків розкриття окремих видів злочинів, обставин, що сприяють вчиненню злочинів, характеристики вихідної інформації, обставин, що підлягають доказуванню, та інші елементи¹.

Водночас, незважаючи на наявні відмінності у визначенні цього поняття та в побудові структури криміналістичної характеристики злочинів, можна зауважити, що в сучасній науковій літературі не спостерігаються кардинальні розбіжності щодо структури вказаної криміналістичної категорії.

¹ Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. О.: Фенікс, 2007. С. 48.

На нашу думку, вдале та змістовне визначення криміналістичної характеристики злочинів запропоноване В.В. Тіщенком, на переконання якого вона є загальною моделлю певної категорії злочинів, що відображає особливості змісту та взаємозв'язку її складових елементів і може бути використана з метою оптимального вирішення слідчих завдань, які притаманні розслідуванню злочинів певної категорії².

У найбільш узагальненому вигляді призначення криміналістичної характеристики злочинів полягає в тому, що вона є робочим інструментом слідчого, який він може використовувати в процесі розслідування конкретного злочину на підставі порівняння отриманих відомостей із тими типовими даними, які відображені в криміналістичній характеристиці та притаманні саме цьому виду злочинної діяльності³.

Що стосується безпосередньо змісту криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, то з урахуванням наявних позицій криміналістів можна стверджувати, що вона повинна містити відомості, які характеризують такі дані: місце, час, обстановку вчинення злочину; спосіб підготовки, вчинення й приховування злочину; наслідки злочинного діяння; картину слідоутворення; мотив і мету вчинення злочину; особливості особистості злочинця; особливості особистості потерпілого, його поведінки та взаємин зі злочинцем.

Вважаємо, що криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, слушно почати з аналізу елементів, які належать до об'єктивної сторони складу злочину, – місця, часу та обстановки їх вчинення.

Як свідчать дані слідчої й судової практики, а також вибіркові дослідження більшості криміналістів, ці злочини вчиняються переважно в житлових приміщеннях за місцем проживання злочинця чи потерпілого або поблизу від них, рідше – у громадських місцях, у тому числі місцях стихійного відпочинку громадян, за місцем роботи чи навчання злочинця та потерпілого, на об'єктах громадського транспорту, зрідка – у безлюдних місцях.

Той факт, що більшість злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, відбуваються в житлових приміщеннях громадян, свідчить про те, що наносяться вони на ґрунті побутових відносин, значна їх частина – під час сімейних сварок.

Крім того, як справедливо зазначається в правовій літературі, замкнутий простір та ізоляція від оточуючих залишають злочинця та жертву наодинці, створюючи ідеальні умови для злочинного посягання. Додатково закритість житлових приміщень обмежує можливості потенційних потерпілих бути почутими під час крику про допомогу з боку сусідів і сторонніх осіб, а також обмежує можливості цих осіб втрутись у небезпечний конфлікт⁴.

Умисне нанесення тілесних ушкоджень за межами житлових приміщень, насамперед у відкритих громадських місцях, відбувається, як правило, унаслідок конфліктів, що виникають із неприязних відносин, або з хуліганських спонукань.

Обставини місця й часу заподіяння тілесних ушкоджень є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Традиційною в криміналістиці є позиція, згідно з якою більшість тілесних ушкоджень наносяться в неробочі дні, при цьому переважно у вечірній і нічний час. Зазначені дані є цілком закономірними, оскільки саме на вечірній час припадає найбільша кількість міжособистісних конфліктів. З іншого боку, це може пояснюватись також незайнятістю працюю чи іншої соціально корисною діяльністю великого числа громадян, що створює додаткові умови для неконтрольованого проведення часу, спільного пияцтва й міжособистісних конфліктів.

Характеризуючи обстановку вчинення злочинів, варто зазначити, що відбуваються вони, як правило, в умовах очевидності, часто пов'язані зі спільним розпиванням спиртних напоїв і вживанням наркотичних засобів.

² Тіщенко В.В. Поняття й функції криміналістичної характеристики злочинів. Тіщенко В.В. Вибрані праці. О.: ВД «Гельветика», 2017. С. 100.

³ Синчук В.Л. Криміналістична характеристика в дії (з практики розслідування кримінальної справи). Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4(27). С. 219–220.

⁴ Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Х.: Нове слово, 2004. 252 с.

Українська важливу роль у криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, відіграє спосіб вчинення злочину, під яким у криміналістиці традиційно розуміються дії злочинця, що охоплюють як підготовчі заходи, так і дії в момент вчинення злочину, а також дії, що здійснюються після вчинення злочину та спрямовані на приховування його слідів.

У більшості випадків злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, заздалегідь не готуються, а є результатом конфлікту, що раптово виник. Підготовка до їх вчинення у випадках, коли вона все ж має місце, полягає, як правило, у виборі й вивченні місця, часу, обстановки вчинення злочину, підборі потенційних учасників, пошуку та пристосуванні знарядь вчинення злочину, підготовці транспортного засобу, створенні заздалегідь штучного алібі тощо.

Тілесні ушкодження можуть бути нанесені як шляхом застосування будь-яких знарядь, так і з використанням лише фізичної сили злочинця. Вивчення слідчої й судової практики свідчить про те, що найчастіше вони заподіюються шляхом використання саме фізичної сили злочинця – ударів руками й ногами, ударів головою жертви об тверду поверхню, стрибків на лежачу жертву, поштовхів, кидків, больових прийомів, зштовхування з висоти, виштовхування з рухомого транспортного засобу. Удари переважно наносяться кулаками, унаслідок широкого поширення бойових єдиноборств – ребрами долонь, стопами ніг, колінами, ліктями, головою, пальцями рук.

Значна частина злочинів цієї категорії вчиняються за допомогою предметів, спеціально не призначених для цього, випадково підібраних злочинцем на місці вчинення злочинів, а також різних предметів побутового призначення (без внесення в них конструктивних змін).

Значно рідше як знаряддя вчинення злочинів використовуються вогнепальна зброя, вибухові пристрої, отруйні речовини, транспортні засоби та тварини (найчастіше собаки).

У низці випадків нанесення тілесних ушкоджень відбувається в результаті використання декількох способів нанесення шкоди здоров'ю потерпілого, зокрема, застосування фізичної сили в поєднанні з предметами, спеціально не призначеними для цього.

Для злочинів цієї категорії характерно, що після їх вчинення злочинці в більшості випадків не вживають заходи щодо їх приховування. Пояснюється це насамперед тим, що нанесення тілесних ушкоджень, як правило, завчасно не планується та здійснюється імпульсивно, під дією зовнішньої ситуації, а іноді й провокуючої поведінки потерпілого, у результаті чого злочинці часто психологічно не готові до здійснення осмислених і послідовних дій із приховування слідів злочину.

В інших випадках до основних дій злочинців із метою приховування як самого злочину, так і своєї участі в ньому варто віднести видалення слідів злочину з одягу, взуття, інших навколишніх предметів та обстановки місця події, їх маскуванню, приховуванню знарядь злочину, приховування власних тілесних ушкоджень, отриманих у результаті опору з боку потерпілого, створення штучного алібі, поширення неправдивої або частково спотвореної інформації, інсценування іншого злочину, погрози потерпілому, його родичам, погрози й нанесення тілесних ушкоджень родичам, використання корупційних зв'язків у медичних установах і правоохоронних органах.

Якщо характеризувати наслідки вчинення злочинів зазначеної категорії, необхідно вказати на те, що внаслідок нанесення тілесних ушкоджень може спричинитись різна шкода здоров'ю потерпілого. Ця шкода може полягати в порушенні функцій окремих органів і тканин людського тіла, декількох органів або всього організму. Для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень використовуються Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6⁵.

Згідно з даними вибіркового дослідження найбільш часто внаслідок насильницьких дій заподіюються такі тілесні ушкодження, як відкриті й закриті переломи кісток (52%), проникаючі поранення (29%), забій головного мозку (15%), інші пошкодження (4%)⁶.

⁵ Про затвердження Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

⁶ Логінова В.В. Поняття та елементи способу заподіяння тілесних ушкоджень. Держава і право. 2010. Вип. 49. С. 515–518.

Аналізуючи слідову картину вказаних злочинів, необхідно виділити такі матеріальні сліди:

- 1) залишені на тілі й організмі потерпілого та злочинця – травми та ушкодження різного ступеня тяжкості, біологічні виділення людини, мікрочастинки тощо;
- 2) залишені на одязі та інших речах потерпілого й злочинця – надриви та розриви тканини, її забруднення, текстильні волокна з одягу потерпілого, злочинця та інших осіб, біологічні виділення, волосся, мікрочастинки та частки запаху (одорологічні сліди);
- 3) відображені в обстановці вчинення злочину – сліди біологічного чи іншого походження на місці вчинення злочину, залишені потерпілим або злочинцем об'єкти, у тому числі знаряддя вчинення злочину, інші предмети, сліди рук, ніг або взуття;
- 4) відображенні на знаряддях вчинення злочину – сліди рук злочинця та потерпілого, різні пошкодження від контакту з тілом потерпілого, сліди крові, слинні й слизові виділення.

Сам факт та обставини вчинення злочину можуть бути відображені в різній медичній документації, а також у матеріалах фотозйомки й відеозапису, що здійснювалися за допомогою камер відеоспостереження та мобільних телефонів очевидців подій.

Джерелами ідеальних слідів можуть виступати самі злочинці, потерпілі, очевидці події, сусіди, колеги потерпілих і злочинців по роботі й навчанню, медичні працівники тощо.

До основних елементів криміналістичної характеристики злочинів належить система інформаційних ознак щодо особи злочинця.

Узагальнення матеріалів слідчої та судової практики, а також досліджень криміналістів дає змогу зробити низку висновків. У більшості випадків нанесення тілесних ушкоджень злочинець був відомий потерпілому. Що стосується статевих і вікових особливостей злочинців, то більшість із них – молоді люди у віці від 21 до 40 років. Значна частина осіб, які вчиняють такі злочини, зловживають алкоголем і наркотичними засобами, їм притаманні грубість і жорстокість у міжособистісних відносинах, невисокий рівень освіти, незайнятість у суспільно корисній праці або її низька престижність. Близько третини осіб раніше судимі за скоєння різних злочинів, у тому числі проти життя й здоров'я.

Певну частину становлять особи з психічними аномаліями, що не виключають осудність (алкоголізм, наркоманія, психопатія, олігофренія в стадії дебільності, залишкові явища черепно-мозкових травм, органічні захворювання центральної нервової системи тощо).

Оскільки злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, мають переважно ситуативний характер, вони порівняно нечасто відбуваються групою осіб за попередньою змовою. У таких групах, як правило, є лідер і раніше судимі особи.

Що стосується осіб, які завдали тілесних ушкоджень із необережності, під час перевищення меж необхідної оборони або в стані сильного душевного хвилювання, то вони здебільшого не мають особливих негативних якостей і скоюють злочини, як правило, унаслідок неправильної оцінки конкретної ситуації.

Злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, найчастіше вчиняються з неконкретизованим умислом. Серед мотивів нанесення тілесних ушкоджень традиційно виділяються хуліганські спонукання, помста, ревності, інші мотиви, неприязні стосунки з потерпілим, відповідь на неправомірні дії потерпілого тощо.

У структурі криміналістичної характеристики злочинів цієї категорії підвищена увага приділяється особі потерпілого. Потерпілий становить криміналістичний інтерес і як носій доказової інформації, і як фізичний об'єкт, що має на собі сліди злочину, і як джерело відомостей, що дає змогу швидко висунути слідчі версії та швидко розкрити злочин.

Статистично найбільш вразливою для нанесення тілесних ушкоджень є категорія молодих людей у віці до 40 років. У більшості випадків злочинець і жертва були знайомі до вчинення насильницьких дій, перебували в сімейних відносинах, були сусідами, колегами по роботі, знайомими або друзями. Фіксується також тісний зв'язок злочинця й потерпілого за місцем їх проживання: найчастіше вони проживають в одному населеному пункті, одному мікрорайоні, є сусідами в багатоквартирних будинках або проживають в одній квартирі (будинку).

Дані слідчої й судової практики свідчать про те, що в більшості випадків жертви злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, самі характеризуються негативно, відрізняються аморальною поведінкою, раніше самі вчиняли насильницькі дії. Вчиненню насильницького злочину нерідко передують провокаційна поведінка самого потерпілого, нанесення ним образи, тілесних ушкоджень, різних знущань над майбутнім злочинцем, вчинення протиправних дій стосовно його рідних і близьких.

Водночас поведінка потерпілого може бути й правомірною, пов'язаною з припиненням неправомірних дій злочинця та інших осіб, висловлюванням обґрунтованих зауважень тощо. Рідше фіксується нейтральна поведінка потерпілого.

Серед жертв нанесення тілесних ушкоджень можуть бути діти, особи похилого віку, хворі. У цих випадках злочинці діють упевнено, зухвало, усвідомлюючи слабкість, а іноді й безпорадність жертв.

Водночас у ході досудового розслідування необхідно враховувати також можливу зацікавленість потерпілого в результатах розслідування кримінального провадження. Він може приховувати або спотворювати ті чи інші обставини злочину, а також події, які йому передували. Вивчення особи потерпілого, налагодження психологічного контакту з ним дає змогу перевірити достовірність його показань і сприяє успішному досягненню цілей кримінального провадження.

Висновки. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень, є важливою складовою частиною методики їх розслідування. Елементи криміналістичної характеристики перебувають у тісному зв'язку та взаємозалежності. Вивчення й подальший детальний опис особливостей криміналістичної характеристики злочинів цієї групи, взаємозв'язку та взаємозалежності її елементів дають можливість правильно обрати прийоми й засоби розслідування, визначити послідовність слідчих (розшукових) дій, всебічно, повно й неупереджено дослідити всі обставини кримінального провадження, забезпечити розкриття та розслідування злочинів.

Анотація

Статтю присвячено аналізу окремих структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. На підставі узагальнення напрацювань інших дослідників визначено сутність криміналістичної характеристики злочинів цієї категорії. З урахуванням опрацьованих кримінальних проваджень детально охарактеризовано окремі елементи обстановки вчинення таких злочинів, зокрема, типові місце й час їх вчинення. Особливу увагу акцентовано на аналізі наслідків нанесення тілесних ушкоджень, зокрема, відображенні їх на тілі потерпілого. Проаналізовано особливості способів вчинення таких злочинів шляхом аналізу стадії готування безпосереднього вчинення та приховування. Окрему увагу приділено характеристиці особи злочинця та потерпілого.

Summary

The article is devoted to the analysis of the separate structural elements of the forensic character of the crimes related to the infliction of bodily injuries. On the basis of generalization of the work of other researchers, the essence of the forensic characterization of the crimes of this category is determined. Taking into account the worked out criminal proceedings, some elements of the situation of such crimes, in particular the typical place and time of their commission, are described in detail. Particular attention is paid to the analysis of the consequences of causing bodily injuries, in particular, their reflection on the body of the victim. The peculiarities of methods of committing such crimes are analyzed, by analyzing the stage of preparation of direct commission and concealment. Particular attention is paid to the characterization of the person of the offender and the victim.

Використана література:

1. Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Х.: Нове слово, 2004. 252 с.
2. Логінова В.В. Поняття та елементи способу заподіяння тілесних ушкоджень. Держава і право. 2010. Вип. 49. С. 515–518.
3. Про затвердження Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 / Міністерство здоров'я України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
4. Синчук В.Л. Криміналістична характеристика в дії (з практики розслідування кримінальної справи). Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4(27). С. 219–220.
5. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. О.: Фенікс, 2007. 260 с.
6. Тіщенко В.В. Поняття й функції криміналістичної характеристики злочинів. Тіщенко В.В. Вибрані праці. О.: ВД «Гельветика», 2017. С. 97–105.

Ihor Zagorodniy,

*Applicant of the Department of Criminology
National University "Odessa Academy of Law"*